

Աշխարհագրություն

УДК 911.52

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ԶՐԱՅԻՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ
ՌԵԿՐԵԱՑԻՈՆ-ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Լ. Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ*

ԵՊՀ սերվիսի ամբիոն, Հայաստան

Գյումրիի Ն. Նալբանդյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտ, Հայաստան

ՀՀ-ում տուրիզմի հաջող զարգացման համար անհրաժեշտ է գնահատել և հանրապետության, և առանձին մարզերի տուրիստական և ռեկրեացիոն պոտենցիալը: Տարածաշրջանի ռեկրեացիոն օգտագործման հիմք են հանդիսանում այնտեղ գտնվող բնական օբյեկտները, քանի որ նրանք հանդիսանում են ոչ միայն տուրիստական ռեսուրս, այլ նաև ստեղծում են ռեկրեացիոն գործունեության պայմաններ:

Keywords: tourism, water tourism, recreation and environmental, assessment.

Ներածություն: Ներկայումս ներքին և ներգնա զբոսաշրջության զարգացումը հանդիսանում է ճյուղի զարգացման կարևոր բաղադրիչներից մեկը: Հանգստի և զբոսաշրջության հաջող զարգացման համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել և գնահատել տարածքի բնական բոլոր բաղադրիչները հանգստի կազմակերպման համար:

Շիրակի մարզն ունի բազմազան բնական պայմաններ, որոնք նպաստավոր են հանգստի իրականացման համար [1, 2]: Բնական այդ բաղադրիչները ռեկրեացիոն տեսանկյունից գնահատված են ոչ բավարար, ինչը խոչընդոտում է զբոսաշրջության զարգացմանը, օրինակ՝ ջրային օբյեկտների ռեկրեացիոն գնահատում գրեթե արված չէ:

Կարևոր հիմնախնդիր է զբոսաշրջիկների և ռեկրեանտների թվի արագ աճը: Այս առումով կարևորվում է, հատկապես բնապահպանական հիմնախնդիրը, որն էլ առավել սրությամբ արտահայտվում է լեռնային երկրներում, որտեղ բնական համայնքների հավասարակշռության խախտումը տեղի է ունենում շատ արագ:

Հողվածի հիմքում դրվել է ջրային օբյեկտների և, մասնավորապես լճերի, գետերի և ջրամբարների ռեկրեացիոն-էկոլոգիական գնահատումը:

Շիրակի մարզի ջրային օբյեկտների և, մասնավորապես լճերի և ջրամբարների ռեկրեացիոն-էկոլոգիական գնահատումը կարևոր է ջրային ավազանների բազմաֆունկցիոնալ օգտագործման համակարգ ստեղծելու համար: Հայաստանում արհեստական ջրամբարներն օգտագործվում են բացառապես ոռոգման նպատակով, ինչը նվազեցնում է դրանց տնտեսական

* E-mail: mlevon2003@mail.ru

արդյունավետությունը: Բացառությամբ Սևանի, մնացած բոլոր ջրամբարները և լճերը գրեթե չեն օգտագործվում ռեկրեացիոն նպատակով:

Հետազոտության մեթոդիկան: Գոյություն ունեն ռեկրեացիոն ռեսուրսների գնահատման համալիր մեթոդներ, որոնք իրենց մեջ ներառում են ինչպես ամբողջ լանդշաֆտի, այնպես էլ նրա առանձին բաղադրիչների գնահատման եղանակներ: Ընդ որում, արդեն գոյություն ունեցողների մեջ առանձնացնում են բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ռեկրեացիոն ռեսուրսների գնահատման եղանակները:

Ռեկրեացիոն ռեսուրսները գնահատելիս անհրաժեշտ է առանձնացնել երեք հիմնական չափանիշներ [3–6].

- ա) տեխնոլոգիական;
- բ) բժշկականաբանական;
- գ) գեղագիտական:

Իրենց տարբերություններով հանդերձ, գնահատման առաջարկվող համակարգերն ունեն մեկ ընդհանրություն, որն արտահայտվում է բնապահպանական ասպեկտում: Առավել մեծ ուշադրություն է դարձվում բնական համալիրների այն ցուցանիշների վրա, որոնք ցույց են տալիս կայունությունը մարդածին ծանրաբեռնվածությունների հանդեպ:

Ռեկրեացիոն գնահատման եղանակների բազմազանության մեջ, ջրային օբյեկտների ռեկրեացիոն գնահատման համար առավել նպաստավոր է գնահատման երեք բալային համակարգը [5]: Մեր կատարած հետազոտության հիմքում դրվել է նշված հեղինակի կողմից առաջարկված մեթոդիկան:

Բնական ռեսուրսների ռեկրեացիոն գնահատման ժամանակ կարևոր է դառնում նաև տարածքի էկոլոգիական վիճակը, ուստի՝ առավել նպատակահարմար է ջրային օբյեկտների գնահատման ժամանակ իրականացնել համալիր՝ ռեկրեացիոն-էկոլոգիական գնահատում: Համալիր եղանակի կիրառումը թույլ կտա ստանալ տարածքի կամ ջրային օբյեկտի առավել լիարժեք պիտանելիությունը ռեկրեացիոն օգտագործման առումով:

Շիրակի մարզի ջրավազանների ռեկրեացիոն գնահատման ժամանակ հաշվի է առնվել նաև ջրավազանների պիտանելիությունն առողջարանային հանգստի և զբոսաշրջության համար: Սրան գուրահեռ գնահատվում է նաև տարածքի ապահովվածությունը ջրային օբյեկտներով, որոնք կարող են օգտագործվել ջրամատակարարման, ինչպես նաև խմելու նպատակներով:

Ռեկրեացիոն նպատակով օգտագործվող ջրային օբյեկտների շարքին են դասվում՝ գետերը, լճերը, արհեստական ջրամբարներ, ինչպես նաև բնական աղբյուրները, համարվելով բնական լանդշաֆտների կարևոր բաղադրատարրեր՝ էականորեն բարձրացնում են տարածքի ռեկրեացիոն և գեղագիտական արժեքները:

Պայմանավորված կլիմայական և ռելիեֆի բարենպաստ պայմաններով, Շիրակի մարզը համեմատաբար աղքատ է մակերևութային ջրերով: Մարզի գրեթե ամբողջ տարածքը ընդգրկում է Ախուրյան գետի ավազանը, բացառությամբ հյուսիսարևելյան ոչ մեծ տեղամասի (Չիչխանի վերին հոսանք), որը պատկանում է Փամբակի ավազանին:

Մարզի տարածքով հոսում են 227 գետեր, որոնց ընդհանուր երկարությունը 1474 կմ է, նրանցից 27-ն ունեն 10 կմ և ավելի երկարություն [7]: Երկուսինը՝ գերազանցում է 50 կմ (Կարկաչան և Ախուրյան):

Ջրային ռեկրեացիայի համար կարևոր գործոն է նաև գետային ցանցի խտությունը: Այն Շիրակի մարզի տարածքում աչքի է ընկնում իր անհավա-

սարաչափ բաշխվածությամբ: Գետային ցանցի խտության միջին արժեքը կազմում է $0,53 \text{ կմ/կմ}^2$, ինչը էականորեն զիջում է հանրապետական միջին ցուցանիշին՝ $0,81 \text{ կմ/կմ}^2$ [7]:

Մարզի տարածքում առավել խիտ ջրագրական ցանց առկա է Աշոցքում, իսկ ամենանոսրը՝ մարզի հարավարևմուտքում (Անիի տարածաշրջան):

Պայմանավորված կլիմայական պայմաններով, Շիրակում կառուցվել են զգալի թվով արհեստական ջրամբարներ, որոնք հիմնականում օգտագործվում են ոռոգման նպատակով: Ջրամբարներում կուտակվող ջուրն առավել արդյունավետ օգտագործելու համար անհրաժեշտ է գնահատել նաև դրանց ռելիեֆին հնարավորությունները: Ըստ նախնական գնահատումների, շատ ջրամբարներում կարելի է իրականացնել հանգստի զանազան ձևեր:

Ջրային օբյեկտների ճիշտ գնահատում իրականացնելու համար անհրաժեշտ է պարզել ռելիեֆիային առավել նպատակահարմար տիպը: Ջրային օբյեկտներն անհրաժեշտ է գնահատել երկու տեսանկյունից՝ լողափային հանգստ և ջրասպորտային ռելիեֆիային:

Լողափային հանգիստը կազմակերպվում է ջրամբարների և գետերի ափերին: Գնահատման ժամանակ հաշվի է առնվում մի քանի ցուցանիշներ, որոնցից առավել կարևոր են ջրին մոտենալու ուղիները, լողափի առկայությունը, հատակի բնույթը, գետի դեպքում՝ հոսքի արագությունը, ալերախության աստիճանը, ջրի ջերմաստիճանը և սանիտարահիգիենիկ պայմանները (աղյ. 1):

Աղյուսակ 1

Ջրային օբյեկտների գնահատման չափանիշները

Չափանիշ	Բարենպաստության աստիճանը		
	բարենպաստ (3 բալ)	համեմատաբար բարենպաստ (2 բալ)	անբարենպաստ (1 բալ)
ափերը	չոր, դարավանդավորված, թույլ թեքություններով	չոր, զգալի թեքություններով	ճահճապատ կամ գառիթափ
ջրի մոտեցման	բաց, առանց դժվարությունների	պահանջվում է որոշակի աշխատանք	փակ, թփապատված, ջրածածկ
ուղիները	ավազ, մանրախիճ	խտածածկ, խոշորախիճ	տիղմ, կավ, տորֆ, խոշոր քարեր
ծանձաղուտի բնույթը	20–50 մ (խորությունը 0,5–1,5 մ)	≤ 20 մ (խորությունը 0,5–1,5 մ)	ծանձաղուտը բացակայում է
հատակի բնույթը	ավազ, մանրախիճ	ավազատիղմ, խոշորախիճ, գլաքար	տիղմ, կավ, քարեր
գետի ջրի արագությունը մ/վրկ	≤ 0,3	0,3–0,5	≥ 0,5
ջրի ջերմաստիճանը, °C	18–24	16–17; 25–26	≤ 16, ≥ 26
սանիտարահիգիենիկ պայմանները	մաքուր, աղտոտման աղբյուրներ չկան	թույլ աղտոտվածություն, ջուրն ինքնամաքրվում է	ուժեղ աղտոտված

Ջրամբարների ռելիեֆին լիարժեք օգտագործման համար կարևոր է նաև ջրի որակը: Կատարված դիտարկումները թույլ են տալիս ենթադրել, որ քննարկվող տարածքի բոլոր ջրամբարներում նկատվում է բավականին լավ

արտահայտված էվորոֆիկացում, օրինակ՝ Կառնուտի ջրամբարում թթվածնի կենսաբանական պահանջը (ԹԿՊ_5) տատանվում է 6,6–6,9 մգ/լ (զգալի աղտոտվածություն): Այս առումով աչքի է ընկնում Վարդաքարի ջրամբարը, որտեղ ԹԿՊ_5 ցուցանիշն ամենաբարձրն է, Շիրակում՝ 13,3 մգ/լ: Լողափային հանգստի համար խոչընդոտող գործոն է տղմակալությունը, որը նկատվում է բոլոր ջրամբարներում:

Հանգստի այս ձևի գնահատումը ներկայացված է աղյ. 2-ում:

Աղյուսակ 2

Շիրակի մարզի ջրային օբյեկտների ռեկրեացիոն գնահատումը լողափային հանգստի նպատակով (բալ)

Գնահատվող օբյեկտը	Ափեր	Մոտե-նալու ուղիներ	Լողափ	Ծամձա-ղուտներ	Հատակի բնույթը	Ջրի հոսքի արագ.	Ջերմաս-տիճանը	Սան. հիգ. պայմ.	Ընդա-մենը
Ախուրյանի ջր.	1	2	1	1	1	–	3	1	10
Արփի լճի ջր.	1	2	1	1	1	–	1	2	9
Կառնուտի ջր.	2	2	1	1	1	–	2	2	11
Մանթաշի ջր.	1	1	1	1	2	–	1	3	9
Թավշուտի ջր.	2	2	1	1	1	–	1	2	10
Սառնաղբյուրի ջր.	2	1	1	1	2	–	1	2	10
Վարդաքարի ջր.	2	2	1	1	1	–	2	1	10
Ախուրյան գետ	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Կարկաչան գետ	1	2	1	1	1	1	1	1	9
Չիչխան գետ	2	2	1	1	1	1	1	2	11

Համադրելով օդերևութաբանական և ջրաբանական որոշ ցուցանիշներ, կարելի է գնահատել նաև Շիրակում գտնվող ջրային օբյեկտների ջրասպոր-տային հանգստի կազմակերպման հնարավորությունները (աղյ. 3):

Աղյուսակ 3

Ջրասպորտային հանգստի համար բնական պայմանների գնահատման ցուցանիշները

Չափանիշ	Բարենպաստության աստիճանը		
	բարենպաստ (3 բալ)	համեմատաբար բարենպաստ (2 բալ)	անբարենպաստ (1 բալ)
ջրամբարի մակերեսը	≥ 200 հա	100–200 հա	≤ 100 հա
ալերախությունը	≤ 3 բալ	3–4 բալ	≥ 4 բալ
քամիների առկայությունը	≤ 5 մ/վրկ	5–15 մ/վրկ	≥ 15 մ/վրկ
օդի ջերմաստիճանը	–10–15°C	–5–10°C, –10–15°C	0–5°C, –15–20°C
սառցածածկույթի հաստությունը	≥ 40 սմ	30–40 սմ	≤ 30 սմ
գետի արագությունը	≥ 3 մ/վրկ	1–3 մ/վրկ	≤ 1 մ/վրկ
գետի խորությունը	≥ 2 մ	1–2 մ	≤ 1 մ

Ջրասպորտային հանգստի կազմակերպման համար ջրային օբյեկտները գնահատվում են՝ ըստ հանգստի ձևի: Այստեղ պետք է առանձնացնել առազատանավային սպորտը, որը հնարավոր է իրականացնել Շիրակի մարզի ջրամբարներում: Այս դեպքում խոսքը փոքր առազատանավերի մասին է, որոնց ջրանստվածքը չի գերազանցում 2 մ: Բացի՝ զգալի խորու-

թյունից, նման հանգստի կազմակերպման համար պահանջվում է զգալի ջրային մակերես (ավելի քան 200 հա):

Մյուս կարևոր պայմանը քամիների արագությունն է, որն անհրաժեշտ է ինչպես ամառային, այնպես էլ ձմեռային (բուեր) առազաստանավային սպորտի համար: Ըստ օդերևութաբանական տեղեկագրերի, Շիրակի մարզի ողջ տարածքում քամիների ռեժիմը բարենպաստ է նշված սպորտաձևերի համար (գերակշռում են 3–10 մ/վրկ արագությամբ քամիները [8]):

Չմեռային հանգստի կազմակերպման կարևոր պայման է սառցածածկույթի հաստությունը, որն առավել նպաստավոր է Աշոցքի ջրամբարներում և Մանթաշում:

Բոլոր անհրաժեշտ տվյալների գնահատումը ներկայացված է աղյ. 4-ում:

Աղյուսակ 4

Շիրակի մարզի ջրային օբյեկտների ռեկրեացիոն գնահատումը ջրասպորտային հանգստի նպատակով (բալ)

Գնահատվող օբյեկտը	Մակերեսը	Ալեքսանդրությունը	Քամիների ռեժիմը	Օդի ջերմաստիճանը	Սառցածածկույթի հաստությունը	Գետի արագությունը	Գետի խորությունը	Ընդամենը
Ախուրյանի ջր.	3	3	2	3	1	–	–	12
Արփի լճի ջր.	3	3	2	2	3	–	–	13
Կառնուտի ջր.	2	3	2	2	1	–	–	10
Մանթաշի ջր.	2	3	2	3	2	–	–	12
Թավշուտի ջր.	2	3	2	2	3	–	–	12
Սառնաղբյուրի ջր.	2	3	2	2	1	–	–	10
Վարդաքարի ջր.	1	3	2	2	1	–	–	9
Ախուրյան գետ	–	–	–	–	–	3	1	4
Կարկաչան գետ	–	–	–	–	–	2	1	3
Չիչյան գետ	–	–	–	–	–	2	1	3

Եզրկացություն: Կատարված հետազոտական աշխատանքի արդյունքում կարելի է նշել, որ Շիրակի մարզում գտնվող ինչպես բնական, այնպես էլ արհեստական ջրային օբյեկտներն ունեն ռեկրեացիոն միջին արժեք:

Ջրամբարների մեծ մասը հնարավոր չէ օգտագործել լողափային հանգստի համար: Աղյ. 2-ի տվյալների վերլուծությունը թույլ է տալիս նշելու, որ ջրամբարների և խոշոր գետերի ափերին լողափային հանգստի կազմակերպման պայմանները գնահատվում են միջինից ցածր: Ութ ցուցանիշների հիման վրա՝ առավելագույն հնարավոր 24 միավորից, առավել բալեր է ստացել Կառնուտի ջրամբարը՝ 11 բալ, որը չի կազմում նույնիսկ 50%:

Լողափային հանգստի կազմակերպման համար խոչընդոտ է ներկայացնում նաև ջրամբարների մակարդակների զգալի տատանումները, քանի որ ամառվա ընթացքում ջուրը հիմնականում օգտագործվում է ոռոգման համար:

Որոշ ջրամբարներում ցածր է նաև ջրի սանիտարահիգիենիկ որակը:

Մրան հակառակ, Շիրակի ջրային օբյեկտներում կարելի է կազմակերպել և զարգացնել սպորտային հանգստի որոշ ձևեր, փոքր առազաստանավային սպորտը, թիավարությունը, բուերային սպորտ, իսկ վարարման ժամանակահատվածում Ախուրյանի վրա հնարավոր է զբաղվել նաև ռաֆթինգով: Ներկայացված գնահատումը թույլ է տալիս ասելու, որ բացի՝ Վարդաքարի ջրամբարից, մնացած բոլոր ջրային օբյեկտների ռեկրեացիոն գնա-

հատականի գումարը կազմում է ավելի քան 50% (առավելագույն հնարավորը՝ 21 քալ (աղյ. 4): Այս առումով առանձնանում է Արփի լճի ջրամբարը, որի քալերի միագումարը կազմում է 62%:

Ստացվել է՝ 19.12.2014

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Մարտիրոսյան Լ.Մ.** Չմեռային ռեկրեացիայի զարգացման նպատակով Աշոցքի տարածաշրջանի բնական պայմանների գնահատման սկզբունքները և քարտեզագրման մեթոդները: // ԳՊՄԻ գիտական տեղեկագիր, 2013, պրակ Ա, № 1.
2. **Մարտիրոսյան Լ.Մ.** Արագած լեռնազանգվածի ռեկրեացիոն ռեսուրսները և դրանց գնահատումը: // ԳՊՄԻ գիտական տեղեկագիր, 2013, պրակ Ա, № 2.
3. **Мухина Л.И., Веденин Ю.А., Данилова Н.А., Зорин И.В.** Подходы к оценке условий рекреационной деятельности. // Изв. АН СССР. География, 1974.
4. **Котляров Е.А.** География отдыха и туризма. М.: Мысль, 1978, 238 с.
5. **Колотова Е.А.** Рекреационное ресурсоведение. М., 1999, 135 с.
6. **Кусков А.С., Голубева В.М., Одинцова Т.Н.** Рекреационная география: учебно-методический комплекс. М.: МПСИ Флинта, 2005, 496 с.
7. http://hgsn.am/?include=static&page_id=90 06.09.2014
8. Справочник по климату СССР. Вып. 16. Ветер. Л., 1967.

Լ. Մ. ՄԱՐՏԻՐՕՍՅԱՆ

РЕКРЕАЦИОННО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ ШИРАКСКОЙ ОБЛАСТИ РА

Резюме

Для успешного развития туризма в РА необходимо изучить и дать оценку туристско-рекреационному потенциалу территории как всей республики, так и ее областей в отдельности. Основой рекреационного использования территории являются, прежде всего, природные факторы, поскольку они представляют собой не только туристско-рекреационные ресурсы, но и условия для рекреационной деятельности.

L. M. MARTIROSYAN

RECREATIONAL-ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF WATER RESOURCES IN SHIRAK REGION OF RA

Summary

For successful development of tourism industry in RA it is necessary to study and evaluate the tourist-recreational potential of the whole territory of the Republic as well as its regions. The bases for recreational use of the territory are first of all natural factors as they are not only tourist-recreational resources, but also they are prerequisites for recreational development.